

Rahvusvaheline ajalookonverents

Riias: Okupatsioonirežiimid

Balti riikides 1940–1990

■ 30.–31. oktoobril 2008 toimus Riias, Läti Sõjamuuseumi ruumes, rahvusvaheline teaduskonverents “Okupatsioonirežiimid Balti riikides (1940–1990): uurimistöö tulemused ja probleemid” (*Occupation Regimes in the Baltic States (1940–1990): Research Results and Problems*). Konverents oli organiseeritud Läti Ajaloolaste Komisjoni¹, Läti Ülikooli ajaloo- ja filosoofiateaduskonna, Läti Ülikooli Läti ajaloo instituudi ja Läti Sõjamuuseumi koostöös. See oli juba üheksas samalaadne üritus, kuid tavaliselt on teema olnud kitsamalt piiritletud. Tegu on toreda traditsiooniga ja samadel korraldajatel on uus konverents plaanis 2009. aasta sügisel.

Kokku 30 ettekannet üheksa riigi ajaloolastelt² oli jagatud kolmeks paneeliks kahel päeval.

Esimene päev:

- Inesis Feldmanis (Läti). Balti riikide okupeerimine: ajaloo ja rahvusvahelise õiguse aspekte;
- Heinrihs Strods (Läti). Balti riikide 20. sajandi okupatsioonide ajalookäsitluse suunas;
- Erwin Oberländer (Saksamaa). Vastanduvad Balti riikide okupatsioonide (1940–1991) mäletamiskultuurid: Venemaa, Läti ja “Lääs”;
- Boriss Sokolov (Venemaa). Balti riikide okupatsiooni käsitlemine Venemaa historiograafias;
- Ronaldas Racinkas (Leedu). Okupatsioonirežiimid Balti riikides (1940–1990): uurimistöö tulemused ja probleemid;
- Raimonds Cerūzis (Läti). Läti okupeerimise küsimus Teise maailmasõja järgsetes baltisakslaste publikatsioonides;
- Jānis Taurēns (Läti). Läti “kolmas rahvuslik ärkamine”: uurimisteemad;
- John Hiden (Suurbritannia). Totalitarismi vaenlane: Paul Schiemann Nõukogude ja natsiokupatsioonist 1940–1944;
- Arūnas Bubnys (Leedu). Leedu historiograafia natside okupatsioonist Leedus: põhiküsimused ja diskussioon (1990–2007);
- Danute Dūra (Läti). 17. juuni ja 22. juuni: Nõukogude ja natsionaalsotsialistliku okupatsiooni käsitlused Läti ajalooõpikutes (1991–2006);
- Kārlis Kangeris (Läti). Kodakondsus ja omand: juriidilised ja põhiseaduslikud küsimused Saksa okupatsiooni ajal;
- Uldis Neiburgs (Läti). Natsi-Saksamaa okupatsiooni kajastumine Läti keskkomitee dokumentides (1943–1945): allikate ja nende sisu analüüs;
- Juris Pavlovičs (Läti). Okupatsioonivõimude vahetumine Läti Vidzeme regioonis ja Lõuna-Eestis 1941. aasta suvel: sarnasused ja erinevused;
- Edvīns Evarts (Läti). Läti kindralkomissariaadi halduse lihtsustumine 1941–1944;
- Jevgeny Greben (Valgevene). Ülevaade *Reichskommissariat Ostland*’i dokumentidest Valgevene arhiivides;
- Kaspars Zellis (Läti). Nõukogude müütide uuestisünd või ümbervaatamine: Teise maailmasõja taasesitus Venemaa filmikunstis 2000–2008.

Teine päev:

- Ivo Juurvee (Eesti). KGB “aktiivsed meetmed” ja ajalookirjutus: sõjaeelse Eesti luureteenistuse juhtumiuuring;

¹ Läti presidendi ellukutsutud institutsioon, põhimõtteliselt sarnaneb endisele Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelisele Komisjonile.

² Kahjuks ei saanud üritusel osaleda Alfred E. Senn USA-st.

- Daniel Bockowski (Poola). “Igavesti koos”: Ida-Poola okupeerimine Nõukogude Liidu poolt Teises maailmasõjas;
- Juris Ciganovs (Läti). Punaarmee ettevalmistused invasiooniks Balti riikidesse 1940. aasta juunis;
- Daina Bleiere (Läti). Nõukogude nomenklatuuri kujunemine Läti NSV-s 1940–1941;
- Antonijs Zunda (Läti). Lääneriigid ja Balti riikide okupeerimise probleem varasel sõja järgsel perioodil (1945–1953);
- Olaf Mertelsmann (Eesti). Sunniviisilise kollektiviseerimise Balti vabariikides põhjusi otsides;
- Gatis Krūmiņš (Läti). Territoriaalse halduse ja kaadripoliitika kujunemine Lätis 1944–1947;
- Ritvars Jansons (Läti). Nõukogude represseioonid Lätis kui okupeeritud alal 1944–1945;
- Veronika Sajadova (Läti). 1949. aasta küüditamine: Läti põllumajanduse sovetiseerimise alustala;
- Jelena Zubkova (Venemaa). “Teistsugune NSVL”?: Nõukogude projekti erisused Balti vabariikides 1950.–1970. aastatel;
- Ilgvars Butulis (Läti). Rahvusliku kommunismi avaldumised ajakirjas Zvaigzne 1956–1959;
- Ainars Bambals (Läti). Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi hävituspataljonide tegevus Läti NSV-s (1944–1956): koostööle asumise juhtumiuuring;
- Argita Daudze (Läti). Välis-Läti kogukond Rootsis ja Nõukogude tegevus selle vastu 1970.–1980. aastatel;
- Aaron Shneyer (Iisrael). Juudid ja Nõukogude võim Baltimaades 1945–1990.

Niisiis oli ettekandjaid rohkesti ja nende hulgas ka rida rahvusvaheliselt tuntud ja tunnustatud ajaloolasi. Samas tõi esinejate suur arv paratamatult kaasa ettekannete lühiduse (15 minutit) ning küsimuste vastamiseks, diskussiooniks ja järelduste tegemiseks oli kahe päeva peale kokku ette nähtud ainult poolteist tundi. Seda on vähevõitu. Siinkohal lähemalt mõnest laiemast trendist või teoreetilist probleemest kajastanud ettekandest (korraldajate sõnul antakse ettekanded kogumikuna välja ning siis on huvilistel võimalik täpsemalt tutvuda kõigi ettekannetega).

Professor Inesis Feldmanis pidas sissejuhatava ettekande, milles juhtis tähelepanu rahvusvahelise õiguse ja ajaloo uurimisvaldkondade

tihedale kattumisele Balti riikide okupeerimise küsimuses. Teisiti võiks küsimuse sõnastada: kas Balti riikides kuni 1991. aastani kehtinud režiim oli illegaalne anneksioon või okupatsioon? Vaagides erinevaid fakte ja lähenemisi probleemile, jõudis ta järeldusele, et tegu oli okupatsiooniga.

Terminitest rääkis oma ettekandes ka professor Heinrihs Strods. Ta leidis, et keelekasutus ja terminite ühetähenduslikkus on uurimuste juures väga oluline ning vaatamata Balti riikide keelelistest erinevustest tulenevatele raskustele peaksid kolme riigi ajaloolased selles osas rohkem ühte hoidma. Ühtlasi avaldas ta üllatust, et Balti riikide ajaloolasi süüdistatakse “ajaloo ümberkirjutamises”, sest on ju täiesti loomulik, et pidevalt uuakse teaduskäibesse uusi allikaid ning nende valguses tuleb mõndagi ümber hinnata.

Professor Erwin Oberländeri arvates on võit Teises maailmasõjas ainuke positiivne asi, mis Venemaa ajaloonarratiivi Nõukogude Liidust püsima on jäänud. Sellel on ka poliitiline tähtsus. Kuid mitte ainult riik, vaid ka avalikkus ei soovi Stalini rollist Ida-Euroopas rääkida. Erinevalt Venemaast on Läänes palju arvamusi Teise maailmasõja kohta, kuid need põhinevad ainult Lääne kogemusel. Seal tuntakse ainult Saksa okupatsiooni ning võrdlusi Hitleri ja Stalini vahel üritatakse vältida. Ohuna tõi ta välja, et sattudes ajakirjanduse mõju alla, võib ajalookirjutus muutuda pigem kollektiivseks mäluks. Kuid mälu ja ajaloo vahelist suhet tuleb pidevalt kriitiliselt üle vaadata ehk historiograafia ei tohi muutuda mäletamise tööriistaks, vaid peab ise seadma sihid mäletamisele.

Doktorant Kaspars Zellis analüüsis Venemaa Teisest maailmasõjast rääkivaid filme ja seriaale aastatest 2000–2007 (mõni neist on jooksnud ka Eesti telekanalitel). Ta leidis, et filmides ei esine niivõrd vanade müütide taassündi, kuivõrd uute loomist. Üksikud kangelased (Kosmodemjanskaja, Matrossov) on pigem asendunud kangelasliku vene rahvaga.

Enim poleemikat tekitas doktorant Veronika Sajadova ettekanne, milles autor leidis, et 1949. aasta küüditamine oli tingitud majandusteguritest. Järgnenud diskussioon oli elav, kuid paraku toimus see suuremas osas ilma mikrofoni kasutamata (s. t. tõlk seda ei kuulnud ega saanud ka tõlkida) ning seetõttu jäi selle sisu väliskülastele raskesti hoomatavaks.

Sissejuhatava ettekande pidanud Inesis Feldmanis tõmbas ka konverentsi otsad kokku.

Ta leidis, et tuleb üle saada võitjate ajalookirjutusest ehk sündroomist, kus kaasa tuntakse ainult natside ohvritele, unustades sealjuures kommunismiohvrid. Professor Feldmanis rõhutas, et tuleb lähtuda kolme okupatsiooni kontseptsioonist ehk I Nõukogude okupatsioon (1940–1941), Saksa okupatsioon (1941–1944 (Kuramaal kuni 1945)) ja II Nõukogude okupatsioon (1944–1991).³ Tema sõnul on igati mõisteta, et tunded seoses minevikuga on neis riikides, kus oli ainult üks okupatsioon, tunduvalt teistsugused kui riikides, kus neid oli mitu.

Ivo Juurvee
TÜ doktorant

³ Kommentaariks. Tegu on rahvusvahelise õiguse küsimusega – ajaloolased on kogunud piisavalt faktimaterjali, et anda juristidele pidepunktid küsimuse analüüsimiseks. Arvamusi võib ju olla mitmesuguseid, kuid autoriteetseks tuleb siiski lugeda rahvusvahelise kohtu otsuseid ehk meie kontekstis on lõplik sõna öelda Euroopa Inimõiguste Kohtul (EIK). Eesti okupeerimise osas on EIK oma arvamuse välja öelnud selgelt ja korduvalt ning see ühtib professor Feldmanise kontseptsiooniga. Toon EIK arvamused ära originaalkeeles: “After the German occupation in 1941–44, Estonia remained occupied by the Soviet Union until the restoration of its independence in 1991.” Vt.: Fourth Section Decision as to the Admissibility Application no. 23052/04 by August Kolk and Application no. 24018/04 by Petr Kislyiy against Estonia. 17 January 2006. EIK veebileht: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=792672&portal=hbk&source=externalbydocnumber&table=1132746FF1FE2A468ACBCD1763D4D8149> (vaadatud 10.12.2008); “Interrupted by the German occupation in 1941–1944, Estonia remained occupied by the Soviet Union until its restoration of independence in 1991”, vt.: Fourth Section Decision as to the Admissibility Application no. 14685/04 by Vladimir Penart against Estonia. 24 January 2006. EIK veebileht: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=793160&portal=hbk&source=externalbydocnumber&table=1132746FF1FE2A468ACBCD1763D4D8149> (vaadatud 10.12.2008)

Konverents Balti riikidest stalinismi- perioodil

■ 18.–19. oktoobril 2008. a. toimus Tartus rahvusvaheline ajalookonverents “The Baltic States under Stalinist Rule”. Ettevõtmine sai teoks mitme erineva institutsiooni, nagu Balti Uuringute Edendamise Assotsiatsiooni (AABS), Lüneburgi *Nordost-Institut*’i ja Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi uusima aja õppetooli koostöös. Konverentsi põhiorganisatoriks ja läbivijaks oli Tartu Ülikooli lähiajaloo dotsent Olaf Mertelsmann.

Nagu konverentsi teema ütleb, oli vaatluse all Teise maailmasõja järgne aastakümne ehk nn. stalinistlik periood Balti riikides. Kohal oli mitmesuguste erinevate valdkondade uurijaid, nii sai ettekannetega kaetud üsna lai teemadering, näiteks nõukogude võimu kaadripoliitika Balti liiduvabariikides, repressioonid, relvastatud vastupanu, mentaliteedilugu jne. Kuulata sai nii eri Balti riikide üksikküsimustele pühendatud ettekandeid kui ka neid, mis käsitlesid mõnda probleemi võrdlevalt Eestis, Lätis ja Leedus. Sellisteks olid näiteks konverentsi esimesed ettekanded vene ajaloolaste Jelena Zubkova ja Boriss Sokolovi poolt, keda võib pidada ka nimekamateks osavõtjateks.

Jelena Zubkova poolt peetud konverentsi avaettekande sisuks oli Balti liiduvabariikide Teise maailmasõja järgse poliitilise eliidi n.-ö. “esimese laine” koondportree loomine (pealkirjaks “*Baltiiskie političeskie elity “stalinskoj generacii”*: *proisxoždenie, identičnosti, praktiki upravlenija*”). Vaatluse all oli liiduvabariikide juhtkondade koosseis, nende omavahelised suhted ja läbisaamine Moskvaga. Ettekanne põhines osaliselt Zubkova hiljaegu ilmunud monograafial “*Pribaltika i Kreml*” (2007), mis on juba ka Eesti lähiajaloolaste seas hästi tuntud.

Teisena kõnelenud Boriss Sokolov andis oma ettekandes ülevaate Vene historiograafia põhisuundadest Baltimaade sovetiseerimise kä-